

УДК 34.03

<http://doi.org/10.5281/zenodo.192581>**О.О. Єрмоєнко****СВОБОДА ЯК ОБОВ'ЯЗКОВА
ПЕРЕДУМОВА ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ**

Анотація. Статтю присвячено дослідженню проблеми свободи та відповідальності особистості. Розкрито поняття та значення цих категорій. Встановлено взаємозалежність та взаємообумовленість свободи і відповідальності.

Ключові слова: свобода, відповідальність, взаємозв'язок свободи і відповідальності, воля, вибір.

Аннотация. Статья посвящена исследованию проблемы свободы и ответственности личности. Раскрыто понятие и значение этих категорий. Установлена взаимозависимость и взаимообусловленность свободы и ответственности.

Ключевые слова: свобода, ответственность, взаимосвязь свободы и ответственности, воля, выбор.

Abstract. The article investigates the problem of freedom and responsibility of the person. The notion and meaning of these categories are outlined. The relationship and interdependence of freedom and responsibility are established.

Key words: freedom, responsibility, connection between freedom and responsibility, volition, choice.

Протягом віків людство завжди боролось за свою свободу, прагнуло бути незалежним та вільним. Люди відстоювали права на свободу слова, свободу вибору, свободу дій. При цьому часто не розуміючи, що роблячи свій вибір, діючи за власною волею, автоматично стають відповідальними за майбутні наслідки таких дій. Коли свобода безмежна, вона перетворюється у вседозволеність, стає руйнівною силою моральної основи особистості та демократичного суспільства, спричиняє повний хаос та анархію у державі.

Соціум завжди вимагає узгодження вільної діяльності особистості з волею і діяльністю інших людей та врахування громадських інтересів. Бо кожна людина володіє рівним правом на однакову міру свободи і це треба поважати та враховувати. Свобода завжди вимагає від особистості готовності відповідати за результат власного вибору.

Проблема відповідальності особистості є предметом дослідження науковців різних галузей. Питання сутності відповідальності висвітлювали у своїх працях вчені-філософи – Платон, Аристотель, Кант, Г. Гегель, Ж.-Ж. Руссо, та вчені-правники – С.С. Алексєєв, І.А. Гурвич, Д.А. Липинський, Р.Л. Хачатуров та інші. Проте в науковій літературі приділено недостатньо уваги саме дослідженню взаємозв'язку свободи та відповідальності.

Метою статті є розкриття взаємозв'язку свободи та відповідальності.

© Єрмоєнко О.О., 2016.

Свобода в загальному розумінні – це наявність можливості вибору, невід’ємне право людини реалізувати свою людську волю. Поза свободою людина не може реалізувати багатство свого внутрішнього світу і своїх можливостей. Філософи визнають, що людина вільна споконвічно: зі своїм народженням вона здобуває й природне право на свободу. «Людина вільна, оскільки вона кожен мить свого життя в змозі слідувати самій собі. Вчинок відчувається вільним, оскільки основа його присутня в ідеях мого індивідуального я; будь-який інший вчинок, безвідносно до того, здійснений він під природним примусом чи під тиском моральної норми, відчувається невільним», – писав Р. Штайнер [1, с. 45].

Вибір особистої поведінки, власного шляху є результатом вільного волевиявлення людини, тому особа не може існувати без певної самостійності, тобто свободи. Свобода, як усвідомлений вибір людиною варіанта певної поведінки, залежить не лише від зовнішніх факторів, але й від духовного світу людини, міри її внутрішньої установки на істину, добро і зло, красу та справедливість тощо. Можна також зазначити, що свобода виражається й у здатності людини до змін певних ситуацій, у плануванні та прагненні досягати нових вершин [2, с. 55]. Свобода реалізується як результат інтелектуального осмислення в умовах повної самовладності над власною волею. Це відображає дисципліна й самодисципліна, організованість, уміння передбачити наслідки своїх власних дій. Адже обставини чи мотиви, як говорив ще Гегель, панують над людиною лише в тій мірі, в якій вона сама дозволяє їм це. Саме тому справді вільною особистістю може бути тільки духовно самостійна людина, здатна «творити свій дух з матеріалу своїх пристрастей і талантів», і тільки така людина, яка завжди відповідальна за свій вибір і свої дії перед собою та іншими людьми [3, с. 38].

Кожна людина – це структурна одиниця соціуму, котра повинна підкорятись законам розвитку суспільства. Свобода особистості невід’ємна від свободи суспільства. Саме тому людина повинна сприймати, визнавати та не порушувати права інших людей, а її вчинки повинні сприяти всезагальному добробуту. Через це свобода не може бути абсолютною та обов’язково повинна мати свої кордони, межі, щоб не стати свавіллям, насильством над іншими людьми, тобто не перетворитися на неволю.

Ще Платон зазначав, що коли свобода стає безмежною «душа громадян робиться вкрай чутливою, навіть через дрібниці: все примусове викликає у них обурення як щось неприпустиме. А вони закінчать, як ти знаєш, тим, що перестануть рахуватися навіть із законами – писаними чи неписаними, – щоб вже взагалі ні в кого і ні в чому не було над ними влади» [4, с. 266].

У першу чергу, держава в особі законодавця визначає межі свободи, втілюючи їх у правових нормах, встановлюючи права, обов’язки, заборони та санкції у разі порушення цих норм.

Обмежений характер свободи підкреслювався у Французькій Декларації прав людини та громадянина 1789 року. Так, у статті 4 зазначено, що свобода полягає в праві робити все, що не шкодить іншому. Таким чином, здійснення кожною людиною

її природних прав не має інших меж, крім тих, які забезпечують іншим членам суспільства користування такими ж правами. Ці межі можуть бути визначені тільки законом. Якщо не дотримуватися цього правила, то у суспільстві буде відбуватися війна всіх проти всіх, отже ніякої свободи ні для кого не буде [5, с. 120]. Крім того, треба враховувати, що регуляторами свободи у суспільстві є не тільки закони, а й свобода інших індивідів, культура, моральність, виховання, власні звичаї та устої, розуміння й усвідомлення необхідності.

Будь-яку діяльність людини не можна розглядати поза громадських відносин та інтересів людей, включених у ці відносини. А. де Сент-Екзюпері писав, що «немає такого вчинку, який не стосувався би іншої людини. Відокремлених особистостей не існує. Той, хто відчужує себе від спільності, наносить їй шкоду. Той, хто сумний, засмучує інших» [6]. У людини як члена суспільства є обов'язки перед суспільством, колективом, сім'єю, а, отже, і відповідальність за виконання цих обов'язків.

Відповідальність – це соціальне явище, що відображає добровільне та свідоме дотримання суб'єктами суспільних відносин загальноприйнятих соціальних норм, що тягне за собою схвалення, заохочення, а у випадках порушення таких норм – обов'язок зазнати несприятливі наслідки. Також це розуміння людиною того, що якість життя, рівень успішності та самореалізації залежить тільки від неї. Усвідомлення цього факту є необхідним, бо тільки тоді людина буде нести відповідальність за свої дії, а не перекладати їх на інших. Вільна свідомою особистістю з власної ініціативи розширює сферу своєї відповідальності, чим збільшує свій вплив на ситуацію.

Відповідальність особистості має дві сторони:

– зовнішню – як можливість застосувати до особистості певні суспільні санкції: особистість відповідальна перед суспільством, державою, іншими людьми при дотриманні покладених на особистість обов'язків, вона несе моральну й правову відповідальність;

– внутрішню – як відповідальність особистості перед собою: розвиток почуття вини й совісті людини, її здатність здійснювати самоконтроль і самоврядування. Головні засоби внутрішньої відповідальності – совість і честь людини. Совість – це внутрішній «суддя», гарант справжньої свободи й незалежності особистості. Честь людини виражає міру усвідомлення своєї гідності. Про це говорив і Гегель, об'єднавши ці дві категорії в одну – мораль [7, с. 160].

Зовнішня і внутрішня відповідальність – це не різні види відповідальності, це – різні рівні її прояву на різних ступенях розвитку групових, моральних відносин [8, с. 110].

Відповідальність як внутрішнє відчуття формується в процесі виховання, розвитку особистості та усвідомлення моральних та правових норм і є результатом всієї її практичної діяльності. Так, Л. Татомир зазначає, що розвиток відповідальності пов'язаний з ростом інтелектуальних можливостей особистості та її свідомості. Цей розвиток проходить ряд стадій, від зовнішньо-орієнтованих форм прояву відповідальності до внутрішніх, які характеризуються зростанням свідомості,

критичності, вмотивованості та опосередкованості. Відповідальність виникає на певному етапі морального розвитку особистості. Моральні норми усвідомлюються нею, визнаються чи не визнаються, переходять чи не переходять у внутрішню спонукальну силу, що стимулює діяльність певної спрямованості [9]. У процесі формування особистості почуття відповідальності вважається першочерговим.

Змістовно відповідальність являє собою систему відносин з трьома основними елементами: суб'єктом, об'єктом та інстанцією. Суб'єктом відповідальності є той, хто відповідає, в кожному конкретному випадку – це окрема особистість, колектив, соціальна група – будь-яка соціальна спільність, що володіє єдністю діяльності та організації. Особа обов'язково повинна бути здатна розуміти суспільний сенс своїх дій, відповідних соціальних вимог, що пред'являються до неї, і співвідносити з ними свої дії. Таким чином, повною мірою може бути відповідальна лише доросла психічно здорова людина. Об'єкт відповідальності – це те, за що саме покладається чи приймається суб'єктом самостійно відповідальність, тобто його діяльність та наслідки. Інстанція певним чином регулює діяльність суб'єкта шляхом оцінювання, контролю, заохочення за свідоме ставлення до своїх дій чи застосування певних санкцій при порушенні встановлених норм.

До інстанцій, перед якими людина «дає» відповідь, належать інші люди, суспільство в цілому, держава, родина; крім того, сама людина виступає своєю власною інстанцією відповідальності. І це забезпечує людині свободу вибору, свободу приймати рішення, свободу діяти. Наявність цієї інстанції дозволяє людині вчиняти так, як вона вважає за необхідне.

При цьому відповідальність, як і свобода, завжди відносна, залежна, змінна і володіє, певною мірою, межами можливостей її здійснення. Міра відповідальності особистості залежать від неї самої, її прагнень та цілей, які вона ставить перед собою і які реалізує у своїй діяльності, але поряд з цим природно існують об'єктивні умови життєдіяльності особистості, які мають вплив на особу. У процесі життєвого шляху розвиток відповідальності відбувається в напрямку від об'єктивної до суб'єктивної. Особистість не просто вибирає цілі з того, що їй пропонує суспільство, вона вибирає їх з позицій своїх можливостей реалізувати ці цілі саме в даних конкретних умовах своєї життєдіяльності. Звісно, людина здатна робити вибір: здобути освіту, змінити професію, пізнати нову сферу діяльності, завести сім'ю, але лише за умови реальних можливостей все це зробити. Реальні можливості особистості у виборі, хоча і можуть бути гранично широкими, проте не можуть бути безмежними.

Ступінь розвиненості почуття відповідальності може розглядатися як одне з головних відносин до життя. Вже було доведено, що люди по-різному визначають причини своїх життєвих успіхів і невдач. Одні більшою мірою схильні брати на себе відповідальність за те, що відбувається з ними, шукати причини того, що відбувається в особливостях свого характеру і поведінці, у наявності або відсутності якихось рис, особливостей. Інші покладають цю відповідальність на оточуючих людей, на події, що відбуваються, збіги обставин, долю. Таким чином, людина може зайняти

«споглядальну» або «активну» позицію стосовно свого життя. У першому випадку вона буде «плисти за течією», не ставлячи собі завдань, відсторонятися від вирішення проблем і складних ситуацій, а в другому, самостійно визначати свій життєвий світ [10, с. 321]. Лише вільна та відповідальна людина з активною життєвою позицією зможе реалізувати себе та досягти бажаного.

Де б не вбачалось джерело свободи людини, найважливішим у її бутті все ж є відповідальність за власний вибір та свою поведінку. Бо як казав В. Швобель, щоб не сталося у світі, ніхто не може бути впевненим, що він за це не буде одного разу притягнутий до відповідальності [11].

Відповідальність є наслідком свободи, бо перша неможлива без другої, але у певному сенсі і навпаки, друга зумовлює першу. Потенційно свобода передбачає відповідальність, але при цьому не тягне автоматично її за собою, якщо людина не реалізує свою свободу. Особиста свобода безпосереднім чином пов'язана з відповідальністю людини за всі свої справи і вчинки. Як тільки вона робить свій вибір, то автоматично стає відповідальною за його наслідки. Проблема відповідальності людини за свою свободу і дії пов'язана з розумінням меж цієї свободи.

Свобода і відповідальність особи є провідною думкою екзистенціалізму, який визначає свободу як фундаментальну характеристику людського існування, що дозволяє людині творити себе й обирати майбутнє. Людина вільна, але свобода її виражається вибором власної внутрішньої духовно-моральної позиції. Тому людина відповідальна за власні дії лише тоді, коли має свободу волі, вибору та засобів їх реалізації.

Екзистенціалісти пояснюють, що будь-який вибір і дія людини завжди відбувається в певній ситуації, тобто у світі і в оточенні інших людей. Тим самим екзистенціалісти визнають, що і вибір, і дія індивіда все ж таки залежать від інших людей, бо в певній мірі їх обмежують. Однак, оскільки не людина володіє свободою як властивістю, а, навпаки, свобода як буття споконвічно володіє людиною, то в кожному конкретному випадку, щоб особистість не робила, вона не може не взяти на себе повну відповідальність за свій вибір і дію [12, с. 328].

Аналіз еволюції співвідношення свободи і відповідальності набуває особливої актуальності саме тепер, в умовах зростання феномена непередбачуваності соціальних і психологічних явищ, нестабільності суспільних процесів, коли творча, вільна особистість – важлива умова розвитку громадянського суспільства і правової держави [13, с. 21].

Відповідальність – зворотна сторона свободи, яка нерозривно з нею пов'язана. Залежність між свободою і відповідальністю особистості прямо пропорційна: чим більшою свободою володіє людина, тим більше і його відповідальність за користування нею. Відповідальність, як і свобода, може бути тільки усвідомленою. Вона приймається людиною як його прямий обов'язок, обов'язок діяти в обставинах, що склалися саме так, а не інакше, брати на себе всю повноту провини в разі поразки та перетерпіти несприятливі наслідки.

У демократичній державі свобода завжди кристалізується відповідальністю, що коригує право людини на здійснення тих чи інших вчинків у суспільстві [14, с. 137]. Бо безперешкодне здійснення особою абсолютно всіх своїх намірів є сваволею. Відповідальність, у свою чергу, виражає чітку межу між дозволеним та забороненим. Основне завдання відповідальності полягає в тому, що вона унеможлиблює свавілля в суспільстві.

Підсумовуючи викладене, можна зробити висновок, що на перший погляд такі відмінні категорії, як свобода та відповідальність, насправді взаємозалежні та нерозривно пов'язані. Свобода – це категорія, яка характеризує сутність людини та його існування, передбачає можливість усвідомленого вибору людиною варіанта певної поведінки. Свобода є обов'язковою передумовою відповідальності. Людина може бути відповідальною лише коли вільна у прийнятті рішень та при вчиненні дій. Та не несе відповідальність за те, що йому нав'язано поза його волею.

У демократичному суспільстві свобода, як і відповідальність, є необхідним атрибутом для розвитку та підвищення рівня загальної і правової культури населення, дотримання законності та правопорядку, нормального функціонування державних та громадських інститутів; зміни якості життя та розвитку держави.

Література

1. Штайнер Р. Истина и наука: Пролог к «Философии свободы», Философия свободы: основные черты одного современного мировоззрения / Р. Штайнер. – СПб.: Изд-во «Деметра». – 2007. – 440 с.;
2. Бровко Н.І. Філософсько-правовий аналіз категорії свободи та відповідальності людини / Н.І. Бровко // Філософські та методологічні проблеми права. – 2014. – №1 – С. 54–57;
3. Бровко Н.І. Свобода і відповідальність як невідмінні складові людського буття / Н.І. Бровко // Митна справа. – 2011. – №6(78)'2011, частина 2. – С. 35–38;
4. Платон. Собрание сочинений в 3-х тт. – 1971. – Т. 3 (1). – С. 333;
5. Ричков М.О. Основи правознавства (курс лекцій у схемах) / М.О. Ричков. – Ірпінь, 2008. – 194 с.;
6. Сент-Экзюпери А. де. Сочинения / А. де Сент-Экзюпери. – М.: 1964 – 284 с.;
7. Гегель Г.В.Ф. Философия права / Г.В.Ф. Гегель. – М.: Мысль. – 1990. – 444 с.;
8. Патинок О.П. Теоретичні засади особливостей встановлення відповідальності як якості особистості / О.П. Патинок // Міжнародний науковий форум: соціологія, психологія, педагогіка, менеджмент. – 2011. – № 5 – С. 108–116;
9. Татомир Л.П. Відповідальність школяра як основа становлення його зрілості / Л.П. Татомир // Ціннісні орієнтації в громадянському становленні особистості. – Київ-Дрогобич: Відродження, 1998. – С. 45–49;
10. Безрукова О.А. Соціальна відповідальність в сучасному українському суспільстві: соціологічна концептуалізація та досвід емпіричного дослідження: дис. ... доктора соціологічних наук: 22.00.04 / О.А. Безрукова. – Київ, 2015. – 406 с.;
11. Сводная энциклопедия афоризмов. – Электронный ресурс: Режим доступа: <http://enc-dic.com/aphorism/Shvebel-1988.html>;
12. Гобозова І.А. Соціальна філософія: підручник / І.А. Гобозова. – М.: Савін, 2003. – 528 с.;
13. Донченко О.П. Категорія свободи в історії філософії права / О.П. Донченко // Науковий вісник Чернівецького університету. Правознавство. – 2010. – Вип. 533. – С. 15–22;
14. Бондарчук М.М. Єдність свободи та відповідальності у філософсько-правовій ретроспективі / М.М. Бондарчук // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія право. – 2015. – Вип. 31, Том 3. – С. 136–139.